

Despre periferie și periferializare. Punctul de vedere al profesorului Henri H. Stahl

Ilie Bădescu

Universitatea din București

Secolul revoluțiilor. Atitudini interpretative

Ridicarea națiunilor sud-est europene a constituit evenimentul dominant al istoriei europene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului următor, așa cum *ridicarea burgheziilor* urbane în Occident a reprezentat evenimentul decisiv în geneza civilizației moderne.

Secolul al XIX-lea este pentru Europa „secolul revoluțiilor”, care au îmbrăcat forma unor „valuri succesive”: a) valul „mișcărilor liberale”, mai întâi, ca primă reacție la Restaurarea europeană; b) valul „revoluțiilor democratice”, vizând „negarea sau depășirea liberalismului”; c) valul „mișcărilor sociale care-și împrumută programul de la școlile socialiste” (înainte de 1914 „fiind încă minoritare”) și d) „mișcarea naționalităților”, care „nu este urmarea cronologică a celor trei precedente, ci „se derulează” de-a lungul întregului secol al XIX-lea (Remond, 1974).

Dacă *mișcărilor liberale* au atins apogeul în aria societăților occidentale, *revoluțiile naționale* vor atinge culminații neobișnuite în aria răsăriteană.

Una dintre teoriile foarte actuale care leagă expansiunea noului spațiu european de rolul burgheziilor urbane este aceea a

lui Immanuel Wallerstein. Noul spațiu european a apărut, spune Immanuel Wallerstein, sub forma unei „economii mondiale”, în secolul al XVI-lea. Geneza și apoi dezvoltarea acesteia s-au produs în urma unei generalizate „crize a feudalismului” (scăderea populației, pustiirea satelor, creșterea inflaționară a prețurilor, răscoalele țărănești, războaiele feudale, criza spirituală, manifestarea primelor forme ale gândirii occidentale moderne etc.), desfășurate între 1300 și 1450.

„Însușirea surplusului începe, din acel moment, a se rezema pe *mecanismul pieței mondiale* cu asistența «artificială» a mașinii de stat.” Așadar, noul spațiu european se baza pe o piață mondială, pe o nouă diviziune a muncii și pe apariția statului centralizat. Noua diviziune europeană a muncii a fost însoțită însă și de o stratificare a spațiului european în trei arii: a) nucleul (sau *centrul* economiei mondiale), cuprinzând Europa de Nord-Vest, b) *semiperiferia*, Europa Centrală și c) *periferia*, Europa Răsăriteană.

Immanuel Wallerstein localizează, deci, perioada de început a reconfigurării spațiului european modern în secolele al XV-lea și al XVI-lea. Trăsătura distinctivă a acestui spațiu este calitatea sa de „entitate economică”, și nu politică. Toate celelalte tipuri de economii mondiale

cunoscute în istorie au sfârșit prin a se transforma în imperii : China, Persia, Roma etc. Ceea ce a făcut ca *spațiul european modern* să nu urmeze aceeași direcție a fost faptul că „tehnicele capitalismului modern și tehnologia științei moderne, intercorelate, au permis acestei economii mondiale să producă, să se dezvolte fără emergența unei structuri politice unificate, de tipul imperiilor”.

În secolul al XVI-lea existau și alte economii mondiale, dar numai cea europeană a urmat calea capitalistă de dezvoltare, precizează Wallerstein.

Atât cercetările clasice, cât și cele recente atestă că în secolul al XVI-lea „n-au existat doar un capitalism, ci mai multe capitalisme europene, fiecare cu zona și cu circuitele sale” (mediteraneană, nordică și central-răsăriteană). Treptat aceste „zone” au fost integrate „sistemului mondial dinamic”. Dacă în primul stadiu al dezvoltării „sistemului mondial modern”, centrul său era situat în lumea mediteraneană, cu orașele-state italiene, treptat acesta se deplasează spre nordul Europei, în Anglia și Olanda (țările nordice, în general).

În „centrul sistemului mondial modern” – Europa de Nord-Vest – se dezvoltă o economie industrial-urbană, apar state centralizate, burgheziile urbane puternice (naționale), noi structuri ocupaționale etc.

În „semiperiferie” – Europa Centrală – predomină economia domeniială bazată pe munca semiaservită, dar și pe cea salariată și pe o largă autonomie a proprietarilor funciari.

În „periferie” – Europa Răsăriteană – se dezvoltă o agricultură bazată pe sistemul muncii aservite și pe monocultură (cultura de cereale), cerută de comerțul european.

Rolul „periferiei”, în cadrul noii diviziuni europene a muncii, este de a furniza „centrului” materii prime extractive și

agricole, necesare dezvoltării industriei și orașelor, din această arie (Wallerstein, 1974, 15-16, 18). „Capitalismul implică [...] o însușire a surplusului întregii economii mondiale de către ariile din centrul sistemului.” (Frank, Amin, 1975). Periferiilor le este propriu rangul „cel mai scăzut în această ierarhie (a ariilor economiei mondiale – n.n.) Acest rang este asociat cu [...] pierderea surplusului către statele exploatoare cele mai puternice” (Goodman, Redlift, 1981).

Din modelul lui Immanuel Wallerstein se desprinde concluzia că numai societățile din „centru” au cunoscut o *transformare radicală*, cele din „periferie” rămânând în afara schimbărilor mai profunde.

Fără a contesta ideea periferializării, noi constatăm că această stare nu este atât o consecință a emergenței noului sistem mondial, ci, mai cu seamă, urmarea efectului combinat al supraviețuirii imperiilor în ariile sortite periferializării și al ascensiunii *păturilor superpuse* locale, a căror primă trăsătură este obediența față de burgheziile metropolitane. Or, tocmai *revoluțiile naționale* din sud-estul european au constituit cadrul istoric al prăbușirii imperiilor din această zonă, astfel încât *adevărata forțe revoluționare* au fost în acest caz națiunile însele. Nici un moment din lunga serie a revoluțiilor care au zguduit structurile vechi și opresive ale acestei arii nu poate fi înțeles decât în și prin „mișcarea națiunilor”.

Dacă în Europa Occidentală „eșecul imperiului” (Im. Wallerstein) este legat de opera burgheziilor urbane, în Europa Răsăriteană, acest proces este rezultatul mișcării națiunilor care, în „temelia” lor, erau popoare țărănești. Iată cauza pentru care, în România Regatului s-au afirmat încă din pragul modernității școli de gândire care s-au nutrit tocmai din specificul intrării în modernitate a societăților întârziate. Unul dintre exponenții noului

tip de gândire în România epocii interbelice a fost Henri H. Stahl, a cărui operă s-a rezemat pe studiul societăților țărănești și a destinului acestora în cadrul istoriei moderne.

Istoria românilor s-ar fi „întrerupt” în primul mileniu, asupra căruia ne-a rămas bogăția probelor arheologice, religioase și etnografice, dacă *societățile țărănești* din aria „României orientale” n-ar fi edificat acele uimitoare „confederații intercomunitare” de tipul „obștii celei mari a Vrancei toată”, pe a căror temelie s-au înălțat voievodatele și cnezatele românești, și care au fost principala preocupare a lui Henri H. Stahl. Nici un moment din istoria românilor nu poate fi despărțit de rolul decisiv al „societăților țărănești”.

„Spre deosebire de cele arătate de Marx cu privire la comunitățile agrare din India, comunitățile noastre, remarcă Henri H. Stahl, se dovedesc a nu fi fost mase amorfe și inerte, ci, dimpotrivă, capabile de *acțiuni militare*, fiind *organizate confederal* și dispunând de o *categorie socială de căpetenie* capabile să se organizeze și în forme sociale. Fenomenul «republicilor țărănești», la care se referă D. Cantemir, este o realitate certă care nu se cade a fi minimizată, ci, dimpotrivă, se cere interpretată în istoria noastră socială ca una din piesele ei de bază [...]. O deosebire importantă față de despozițiile asiatice constă astfel tocmai în această existență a unor formațiuni confederale locale, care au făcut ca seria comunităților pastorale și agrare de la noi să fie capabilă să opună rezistență năvălitorilor asiatici.” (Stahl, 1980, 172-173) (s.n.)

Nimic nu este mai nepotrivit cu sensul cel adevărat al acestor formațiuni țărănești din aria noastră decât caracterizarea făcută de Marx unor formațiuni asemănătoare și anume „comunelor rurale indiene”, despre care scrie: „...fără a întreține vreo legătură cu alte comunități, fără a manifesta vreo

tendință către progres social și fără să facă eforturi necesare în acest scop”, aceste comunități sătești duceau o „viață vegetativă”, stagnantă, o „formă pasivă de existență” etc. (Marx, 1972, 141). Fără a stăruii asupra acestei caracterizări, neintrând în obiectul preocupării noastre, vom observa totuși că Marx, de pe pozițiile unei ideologii occidental-centriste, se despărțea prea abrupt de „valorile vernaculare” pe care le caracteriza. De fapt, așa cum subliniază Henri H. Stahl, „adevărul ne obligă totuși a observa că în fond e vorba de comunități sătești cucerite de seminții războinice, oprite deci în dezvoltarea lor prin jaful cuceritorilor, impasibile față de distrugerea orașelor (Marx scrisese despre «egoismul acestor barbari care [...] asistau impasibili la prăbușirea unor întregi imperii [...], a unor orașe mari» – n.n.), așa cum era și normal să se arate exploatații față de nenorocirile întâmplare celor care îi exploatează” (Stahl, 1980, 154). De altfel, problema formațiunilor țărănești în istorie reclamă o tratare diferențiată. Henri H. Stahl sintetizează contribuțiile lui Marx și Engels în aceasta chestiune. Ei disting trei situații tipice: a) situația „economiei asiatice” – „...marile orașe, scrie Marx, trebuie privite aici numai ca tabere ale principiilor, ca o superfetație pe structura economică propriu-zisă” (Marx, 1956, 16); „cu alte cuvinte”, conchide Henri H. Stahl, „orașele rămân străine de procesele economice de bază ale comunităților agrare...” (1980, 146); b) situația „economiei antice”, așa cum se înfățișează ea în Imperiul Roman (Stahl), în care orașul este un „sediul (centru) deja creat al agricultorilor (proprietari de pământ). Ogorul apare ca teritoriu al orașului...” (Marx); c) în fine, tipul germanic, în care „orașul nu exista”. „...În Evul Mediu (perioada germanică), subliniază Marx, satul este punctul de plecare al istoriei, a cărei dezvoltare are

loc apoi sub forma opoziției dintre oraș și sat ; istoria modernă este orășenizarea satului, nu ca la antici, ruralizarea orașului.” (Marx, 1956, 17)

În această arie europeană tocmai formațiunile țărănești au zăgăzuit ofensiva imperiilor asiatică, rostogolite peste neamurile vechi ale Europei, infirmând prejudecata că societățile țărănești ar fi „pasive și amorfe”, așezate sub „vremi”. Deja, prof. Henri H. Stahl inaugurează o nouă linie de gândire care propune un alt tablou pentru rolul formațiunilor țărănești în istorie. Gândirea lui se întâlnește cu cea foarte recentă a unor mari gânditori frământați de destinul lumilor a doua și a treia în epoca modernă, între care ne-am referit deja la Im. Wallerstein. Vom examina prin intersectare ideile acestor mari gânditori între care vom evidenția, la locul potrivit, gândirea prof. Henri H. Stahl. Sociologul și istoricul social român a spulberat ideea eronată și dăunătoare cu privire la pasivitatea lumilor țărănești în istorie.

Teoria conform căreia „societățile țărănești” sunt pasive și necreative istoric este relansată de către unii sociologi contemporani, de data aceasta cu referire directă la România și, în general, la Europa de Răsărit. Ei consideră că în Occident s-ar fi dezvoltat o „societate de piață”, urbană, iar în răsăritul Europei o „societate de status”, de structură rurală.

„România, estul Europei și restul lumii nonoccidentale, scrie Jowitt, au sărit peste secolul al XIX-lea în sensul că, spre deosebire de Europa Occidentală, nu se produce aici nici o schimbare revoluționară a ordinii sociale și economice.” (Jowitt, 1978, 81) (s.n.)

Se pierde, iată, din vedere un fapt istoric de adâncime, și anume că pentru Europa Orientală, secolul al XIX-lea este, în întregul lui, secolul *revoluțiilor naționale* (care, de altfel, vor continua în prima jumătate a secolului XX) și că numai astfel

se explică prăbușirea imperiilor din această parte a lumii. În Europa Răsăriteană s-au prăbușit trei imperii în mai puțin de 100 de ani. Să ne amintim că în Occident (care dispunea de o puternică burghezie urbană și comercială) „eșecul imperiului” s-a desfășurat pe întreaga lungime a unui secol, iar până la declanșarea revoluției industriale (momentul „decolării”) au mai trecut încă 200 de ani.

La sfârșitul secolului al XIX-lea (în a doua jumătate) burgheziile occidentale își înfăptuiseră „programul politic” și adoptaseră o conduită „autocentrată” în propria lor arie națională, începuseră, adică, să acționeze în deplină convergență cu interesul popoarelor din care ieșiseră. Pe de altă parte însă, în restul lumii aceleași burghezii acționau spre consolidarea noului „imperiu” al acumulării mondiale a capitalului, adoptând, în „societățile externe” (de pe continent sau de peste mări), o conduită prădalnică. Acesta a fost paradoxul Occidentului – *burghez acasă și imperialist în exterior*. Tendinței spre *imperialism economic* a capitalismului, care devine, iată, prădalnic în aria externă, i se va asocia, în relațiile internaționale, orientarea spre un *imperialism ideologic*, astfel încât națiunile din ariile întărziate sau, cu termenul lui Wallerstein, *periferiale*, vor fi amenințate nu numai de o *exploatare economică* fără efecte civilizatoare, ci și de un amplu proces ideologic de contestare a valorilor proprii sau, cu un termen consacrat, „naționale”. Unei asemenea orientări nu i se pot sustrage nici mari teoreticieni de talia unui A. Toynbee. El consideră că „istoria occidentală” nu poate fi concepută în termenii națiunilor care abia au apărut în istorie, precum slovacii, cehii, serbii etc. În viziunea sa, în Răsărit, nici „nu s-ar putea scrie o istorie națională, întrucât – națiunile orientale au un univers istoric constitutiv atât de scurt”, încât atunci „când sunt

izolate analitic de istoria occidentală înce-tează de a fi inteligibile”. „Ar fi imposibil, susține Toynbee, să distingă de relațiile sale externe o istorie internă care să aibă ceva specific”. În raport cu unicul domeniu care ar face inteligibilă istoria – societatea occidentală – aceste națiuni orientale sunt „o mică și comparativ neimportantă fracție”¹. (Toynbee, 1962, 13) Greșeala lui Toynbee și a atâtor istorici și sociologi occidentalo-centriști își are sursa în prejudecățile ideologiilor etnocentriste ale burgheziei metropolitane după care istoria Europei s-a încheiat odată cu „revoluția atlantică” (J. Godechot), deci cu apariția pe scena istoriei europene a burgheziilor occidentale. O atare prejudecată împinge în umbră un criteriu analitic foarte important, și anume acela al relației dintre imperiu și popoarele robite, dintre o suprastructură imperială și o rețea de popoare (bază etnosocială) de o mare diversitate. A explica istoria acestor popoare, luând în seamă doar imperiul cu armatele, războaiele și pseudoreligiile lui, înseamnă a împinge în obscuritate adevăratele forțe motrice ale istoriei, care sunt tocmai popoarele din cuprinsul imperiilor. De asemenea, a trata unitar chiar istoria Europei Occidentale ca istorie a „societății occidentale”, cum propune Toynbee, înseamnă a ascunde două mari tipuri, opuse, de „sisteme sociale” – imperiile și economiile mondiale (Wallerstein, 1974). Analiza imperiilor implică urmărirea raporturilor contradictorii dintre popoare (baza etnică) și suprastructura imperială.

Epoca modernă europeană statornicește noi raporturi între entitățile europene. Acestea ies din imperiu și intră într-un sistem de relații economice reciproce și, totodată, într-o relație nouă cu economiile metropolitane. Epoca postimperială a fost o epocă mercantilă, care a păstrat mult din forma raporturilor de „subordonare între națiuni” (ceea ce fusese subordonarea între etnii,

în imperiu). Relația imperiu-etnie este înlocuită cu cea dintre *economia metropolitană* și *economiile naționale „periferiale”*. Noul „sistem mondial” este cel al *acumulării mondiale a capitalului*².

Pentru S. Amin, conceptul care dă expresie acestui raport este acela al „acumulării dependente”. Esența acumulării dependente este aceea de a pune în relație un „capitalism central”, „autocentrat” și „interdependent” (Europa Occidentală, Japonia și SUA), cu un „capitalism periferial” („lumea a treia”), „extravertit” și „dependent”, ceea ce înseamnă „emigrarea capitalului central național” către „periferie”, unde „poate obține o remunerare mai bună”, adică unde „ecartul” remunerațiilor muncii este mult mai mare decât cel al productivităților.

În „centru” (aria „capitalismului central”) funcționează o relație obiectivă între *rata plusvalorii* și nivelul de dezvoltare a forțelor productive și, implicit, între „remunerația muncii și nivelul de dezvoltare a forțelor productive”, pe când, în „periferie”, această articulare dispăre aproape complet. Remunerarea muncii este aici, mai ales în sectoarele exportatoare, atât de scăzută cât vor permite condițiile economice, sociale și politice. Un alt aspect este acela că în „periferie” întregul profit acumulat de pătura superpusă locală, în loc de a fi „economisit” în vederea „investiției”, este utilizat în direcții neproductive precum: a) consumul de lux; b) speculațiile puterii.

O parte a „profitului” intern este transferat pe piața externă a capitalurilor odată cu plusvaloarea „deviată”, prin mecanismele schimbului inegal și ale producțiilor de export, spre economiile metropolitane. În viziunea lui A.G. Frank, acest aspect este fundamental și el conduce la redefinirea burgheziei „interne” drept „lumpenburghezie” sau „burghezie clientelară” față de cea metropolitană. Al treilea

aspect al acumulării dependente este, după S. Amin, contradicția între „capacitatea de consum” și „capacitatea de a produce”. În „periferie”, capacitatea de consum este foarte redusă, întrucât dezvoltarea sectorului exportator nu permite lărgirea pieței interne. Acest lucru explică faptul că „periferia” nu atrage decât un volum limitat de capitaluri ale „centrului” (Frank, Amin, 1975, 335). Contradicția este surmontată, cum arăta S. Amin, la nivelul „sistemului mondial” prin lărgirea pieței în „centru” (în aria metropolitană), „periferia” neîndeplinind decât o funcție subalternă și limitată. „Această dinamică conduce la o polarizare crescândă a bogăției în beneficiul centrului”. Așadar, re-apare aici teza „lanțului de exploatare”, care leagă națiunile între ele, ceea ce îl determină pe Amin să conchidă că revoluțiile naționale din „lumea a treia” sunt un moment al procesului revoluției socialiste (al transformării socialiste a lumii) și nu etapă a dezvoltării capitalismului la scară mondială” (Frank, Amin, 1975, 331). Este evident că lui Amin i-au scăpat din vedere diferențele ireductibile dintre revoluțiile de clasă și marile resurrecții naționale, care atestă în prim-plan insurrecția fondului spiritual reprimat, abia prin această mișcare de „înnoire” spirituală putându-se spera o prefacere a lumii și a rânduielilor (ordinii) materiale ele însele (o altă distribuție, mult mai justă, înăuntrul societăților și între centru și periferie).

Al patrulea aspect al acumulării dependente este acela care pune în relație un „centru”, în care „nivelul de dezvoltare a forțelor de producție va fi omogen”, cu o „periferie” în care „nivelul dezvoltării va fi eterogen” („nivel avansat în sectorul exportator și înapoiat în restul economiei”). Aceasta este structura acumulării dependente în prima fază a imperialismului, care, după Amin, se întinde între 1880 și 1940, dar care în America Latină și Africa

se prelungește până în anii 1950. Concluzia generală a lui S. Amin este aceea că în „periferie”, „modul de producție este introdus din exterior”, prin „dominație politică”, neproducându-se aici „dezagregarea raporturilor rurale” precapitaliste (care în „centru” a precedat, ca revoluție agrară, revoluția industrială), ci numai deformarea lor ca urmare a acțiunii legilor de acumulare proprii modului capitalist central, care le domină. Aceasta și explică absența revoluției agrare în „periferie”, adică fenomenul de stagnare a productivității în agricultură.

În acest fel apar marile „imperii” coloniale, înăuntrul cărora relația de tribut e înlocuită prin *aservirea economică*. Revendicând la raportul imperii-etniei, trebuie arătat că mișcarea istoriei în perioada modernă (ultimul pătrar al secolului al XIX-lea și primul sfert din secolul XX) nu poate fi înțeleasă dacă nu așezăm în centrul ei micile națiuni *in statu nascendi*. Adevăratul „agent”, care desăvârșește procesul istoric al „eșecului imperiului” ca tip de sistem mondial, sunt națiunile răsăritean-europene, balcano-dunărene, care au determinat prăbușirea a două mari imperii, otoman și austro-ungar.

Prin urmare, a așeza în centrul istoriei imperiile sau marile puteri înseamnă a reifica istoria, proiectând asupra ei „viziunile dominante” (imperialiste sau colonialiste). În realitate este necesar să plasăm în centrul istoriei *raportul* activ și contradictoriu dintre un *sistem superimpus* de tip global (imperiul) și o *structură națională* (alcătuită din națiuni asuprite).

Diaspora și Reconquista.

Problema întârzierilor

Numai în contextul seriei proceselor care au culminat cu afirmarea națiunilor independente putem înțelege acea legitate atotputernică pe tot cuprinsul epocii

moderne în aria răsăriteană, legea „precipitării fazelor de evoluție”.

Primul teoretician român care a formulat această legitate a fost Ștefan Zeletin. Conform teoriilor sale, începând cu 1829, România a străbătut stadii de evoluție asemănătoare cu cele ale dezvoltării occidentale: a) primul stadiu, al „capitalismului uzurier”, este unul de tranziție, fiind caracterizat prin invazia, în societatea întârziată, a produselor și a capitalului străin, în special uzurier; b) al doilea stadiu, al stabilizării „regimurilor mercantile”, corespunde și perioadei de început a industrializării; c) al treilea se suprapune cu faza „capitalismului oligarhic”. România a parcurs în mai puțin de 100 de ani aceleași stadii pe care Europa Occidentală le străbătuse în decurs de mai multe secole (Zeletin, 1925). După cum se știe, în cadrul unei polemici celebre, Șerban Voinea i-a replicat lui Zeletin, în lucrarea *Marxism oligarhic* (dezvoltând o teză de sorginte gheristă), că între 1866 și 1910, capitalismul românesc nu a fost totuși unul de tip occidental, ci un „capitalism care a aservit țărăni”. D. Chirot, sociolog american, referindu-se la această polemică a remarcat întâietatea contribuțiilor românești: „În modul lor, aceștia (Zeletin, Voinea – n.n.) și un număr de alți români au contribuit la dezbateri și într-un anumit sens au premers occidentalilor, pentru care această problemă a fost mai puțin preocupantă [...] Înaintea lui Im. Wallerstein și A.G. Frank, Zeletin, Voinea și Dobrogeanu-Gherea au discutat problema cu o jumătate de secol mai devreme” (Jowitt, 1978).

Caracteristicile evoluției precipitate a României moderne au fost evidențiate de către M. Manoilescu, în vederile căruia stadiile evoluției societății românești sunt următoarele: a) „faza capitalismului comercial” (după 1829), „în care domina

frenezia schimbului între Apus și Răsărit”; b) faza „capitalismului industrial” și c) faza „capitalismului organizat”. Acestor faze generale li se asociază trei stadii de evoluție a agriculturii: a) „economia agrară în forme de producție patriarhale”; b) „marea întreprindere rurală în stil capitalist”, cu organizație și mentalitate capitalistă, determinată de „integrarea noastră în capitalismul occidental” și c) „proprietate parcelară de muncă”, ce „marchează virtual sfârșitul veacului al XIX-lea”. Concluzia lui Manoilescu este în concordanță cu cea a lui Zeletin în privința legii „precipitării fazelor de evoluție”: „în mai puțin de un veac, de la 1829 la 1918, România a «ars» toate etapele evoluției sociale și economice într-un curs precipitat, care pare a nu-și găsi oprire și răgaz”. Folosind datele furnizate de Sombart și comparându-le cu cele ale României, Manoilescu arăta că țara noastră se găsea „la finele secolului al XIX-lea într-o situație comparabilă cu aceea a Angliei de la finele secolului al XVII-lea și cu cea a Franței de la finele secolului al XVIII-lea. Cu alte cuvinte [...], România era înapoiată economică cu două veacuri față de Anglia și cu un veac față de Franța [...]; venitul național al României către 1900 era de circa 1200 milioane lei aur pentru 6 000 000 locuitori sau 200 lei aur pe cap de locuitor. Aproape același era venitul național al Angliei către 1700 [...] căci cei 5 500 000 locuitori ai Angliei (cifra chiar apropiată absolut de aceea a locuitorilor României) realizau un venit de 43,5 milioane lire sterline, adică 8 lire sterline sau 200 franci aur pe cap de locuitor. Tot astfel, venitul național în Franța către 1800 (exact la 1790...) era de 4 655 milioane franci pentru 23 000 000 locuitori, adică de 186 franci pe cap de locuitor. Asemănarea României de la 1900 cu Franța de la 1800 privește și proporția între populația urbană și cea rurală, care era

aceeași, de un orășan pentru patru rurali” (Manoilescu, 1940, 72-73).

Concluzia care se desprinde din cele prezentate este că în epoca modernă România a avut o *poziție periferială din punct de vedere economic* față de Europa Occidentală. În condițiile acestei rămâneri în urmă, în planul vieții economice, cu circa 100-200 de ani, cultura românească a reușit ca în decurs de numai 30 de ani să se sincronizeze cu cea occidentală, pentru ca, apoi, în următorii 50 de ani, deschizând seria „culturii critice”, să devină o cultură europeană de avangardă. Epoca modernă românească este caracterizată printr-un „periferialism economic”, o rămânere în urmă din punct de vedere *economic* față de Europa Occidentală (din împrejurările pe care le vom cerceta) și concomitent este marcată de afirmarea unei culturi profund sincronizate cu cea occidentală, pentru ca sfârșitul secolului al XIX-lea să ne dezvăluie în aria României una dintre culturile de avangardă ale Europei moderne (alături de cea poloneză, de pildă), pe care am denumit-o, din necesități de caracterizare unitară, „cultură critică”.

Dislocarea suprastructurilor imperiale, ca urmare a revoluțiilor naționale, precum și presiunea metropolei occidentale reprezintă cadrul explicativ al acelei ample mișcări de diaspora atât de specifică perioadei de așezare a structurilor burghezo-naționale în sud-estul european. Pentru Principate, acest proces nu este o noutate, întrucât mai poate fi întâlnit aici în cursul secolelor al XV-lea – al XVIII-lea. Se impune totuși o distincție între Evul Mediu și epoca modernă, care privește atât dimensiunea cantitativă, cât mai ales aspectul calitativ al proceselor de diasporă. Întregul Ev Mediu a stat sub semnul unui persistent echilibru între *procesele de diasporă* și cele de *asimilare* a străinilor de pe cuprinsul teritoriilor românești, astfel

încât asimilarea se produce foarte rapid și complet. Începând cu secolul al XVIII-lea se manifestă însă un dezechilibru între cele două procese. Ritmul și amploarea (volumul) mișcării de diasporă depășește ritmul proceselor de asimilare, iar consecințele nu întârzie să se manifeste în primul rând în planul suprastructurilor, apoi chiar și în cel al structurilor sociale. *În nici un caz analiza acestor procese n-ar putea fi însă transmutată complet din planul structurilor sociale în cel al compoziției etnice.*

Acest model sociologic a fost elaborat de Mihai Eminescu în studiile sale consacrate alternării perioadelor de „predominare” a „elementului autohton” cu perioadele de dominare a „elementului imigrat” în țările române: „Dacă am încerca să determinăm exact timpul în care elementul autohton, scrie Eminescu, a învins pe cel imigrant sau a fost învins de el am zice: la 1700 a învins elementul imigrant prin domnia fanariotă. La 1821 începe reacțiunea elementului autohton și merge biruitoare și asimilând până la 1866. La 11 februarie 1866 învinge din nou elementul imigrat. Există și de atunci o oscilațiune, o mutare a punctului de gravitație, când asupra elementelor instinctiv naționale, când asupra celor instinctiv străine, dar victoria precum vedem e momentan a acestora din urmă” (1938, 185). Karl Marx, după cum se știe, a stăruit îndelung asupra unui proces de cucerire prin „izgonirea vechilor cuceritori”, dar cazul cercetat de el – India – era unul particular, în care ocupații succesive erau, de fiecare dată, străini, „...arabii, turcii, tătarii, mongolii au cotropit unii după alții India”, înlocuindu-se deci în planul suprastructurilor, dar lăsând neschimbate „relațiile ei sociale [...] din timpurile cel mai îndepărtate și până în primul deceniu al secolului al XIX-lea” (Stahl, 1980, 160).

Pentru cazul țărilor române, situația este radical diferită: „...Din punctul de vedere al propriei noastre istorii”, scria Henri H. Stahl, „schimbarea grupurilor cuceritoare prin altele similare nu *este singura posibilă*, dat fiind că există situații în care *forțele locale* organizate confederal, autohton deci, *pot proceda la o Reconquistă* a teritoriului, *izgonind pe năvălitorii externi*, ei *substituindu-se acestora* și preluând pe seama proprie sistemul de organizare socială gata constituit de predecesori” (1980, 161) (s.n.). (Oare nu acesta a fost cazul pentru perioada dintre 1958 și 1974, când, în România sistemului comunist s-a petrecut un asemenea proces de Reconquistă parțială, căci cuceritorii sovietici au fost în mare parte izgoșiți, forțele locale „substituindu-se acestora și preluând pe seamă proprie sistemul de organizare socială gata constituit de predecesori”?) În linii generale, ni se înfățișează și aici același fenomen de alternare între fazele de cucerire sau de năvălire și fazele de „recucerire” de către autohtoni a pozițiilor provizoriu ocupate de către străini. Perioada de reconquistă a fost totodată o perioadă de asimilare a elementului străin, încât afirmația lui Sextil Pușcariu pentru situația Transilvaniei capătă un înțeles istoric general: „Am izbutit să săvârșim unul din cele mai mari fapte istorice, să cucerim definitiv pe cuceritorii noștri vremelnici” (*apud* Manoilescu, 1940, 420).

Pentru teoria culturii, această teză a fost adoptată de către P.P. Panaitescu și, într-un alt context explicativ, de Nicolae Iorga în *Byzance apres Byzance*, apoi, pe urmele sale, de către Alexandru V. Georgescu, pentru a explica fenomenul „diasporei grecești” și al „acaparării grecești”. Teza a fost de asemenea utilizată de M. Constantinescu sub ideea raportului dintre „sedentaritatea” autohtonilor și fluctuația cuceritorilor în perioada migrațiilor (1974).

Așadar, după cum se poate observa, modelul acesta are o largă utilizare în rândul istoricilor și sociologilor, fiind totodată folosit de către Marx și Engels în legătură cu „slavii din Turcia” (chestiune la care ne vom referi în cele ce urmează). Fiind un model folosit de istoria și sociologia modernă, îl vom prelua și noi pentru a cerceta fenomenul de circulație suprastructurală a păturilor superpuse în cuprinsul epocii moderne, fenomen care îmbracă forma alternării unor procese de acaparare susținute de marile mișcări ale diasporei cu altele de reconquistă. Epoca modernă stă sub semnul precipitării fazelor de evoluție, încât și această alternare va căpăta un ritm precipitat, cum de altfel a subliniat M. Eminescu. Dacă secolele al XVII-lea și al XVIII-lea stau sub semnul „acaparării grecești” (Georgescu, 1980) care a culminat cu regimul economico-social al fanarioților, dizolvând structurile voievodale, în schimb, secolul al XIX-lea, în prima lui jumătate, stă sub semnul Reconquistei, care însă nu se mai reduce la simpla preluare a suprastructurii fanariote, ci mijlocește introducerea unor „instituții” de tip occidental, unele din necesități economice – căile ferate, poșta, telegraful – altele spre a răspunde intereselor oligarhice ale noii clase ori printr-o direcționare ideologică.

Tot acum are loc o puternică pătrundere, într-o a doua fază a mișcării de diasporă, după cea dintâi, fanariotă, a grupurilor alogene care, împreună cu straturile ale nativilor vor lărgi clasa capitaliștilor uzurieri și comerciali. Uzura și „proprietarul absenteist” sunt primii doi factori care în acest interval au contribuit la orientarea capitalismului românesc spre forma „capitalismului periferial” („capitalismul excentrat, extravertit”). Alt factor important a fost rangofilia, care a predominat în acest răstimp, în așa fel încât psihologia antreprenorului român s-a deosebit net de a

celui occidental. S-a constituit o pătură de privilegiați fără merite, care a avut un rol decisiv în promovarea unor instituții ce costă mult și nu produc nimic, ceea ce reprezintă în esența ei o „suprastructură parazitată”.

Problema suprastructurilor parazitare a fost cercetată amplu de sociologia germană (Max Weber), nu numai de sociologia materialist-istorică. Marx arătase, totuși, înainte ca tema să fie abordată în chip decisiv de către Max Weber în cadrul analizelor sale orientale, că în „economii asiatică”, „marile orașe trebuie privite numai ca *tabere ale principilor*, ca o *superfetație pe structura economică propriu-zisă*” (Marx, 1956, 156) (s.n.).

Engels, referindu-se la „Turcia europeană”, subliniase și el că „slavii din Turcia suferă în mod deosebit de pe urma jugului ocupanților militari musulmani, pe care trebuie să-i întrețină. Această clasă de ocupanți militari deține în mâinile ei toate funcțiile de stat: militare, civile și judecătorești. Dar ce este oare sistemul rusesc de guvernare, acolo unde este împletit cu instituțiile feudale, dacă nu o ocupație militară, în care autoritatea civilă și ierarhia judecătorească sunt organizate după model militar și care e întreținută *în întregime de popor*” (Stahl, 1980, 156) (s.n.). N. Iorga se referă și el la astfel de suprastructuri parazitare atunci când numește statul maghiar „asociație de pradă” (Iorga, 16). Avem, iată, o remarcabilă desfășurare de argumente cu privire la caracterul strict parazit al imperiului în toată Europa Orientală. Imperiul îmbracă aici caracterul unei uriașe suprastructuri împovărătoare, strict parazitare, o *superfetație pe structura economică propriu-zisă*, cum o califică Marx, un *jug al ocupanților militari musulmani*, în termenii lui Engels, un *stat de pradă*, după expresia lui Iorga, o centrală fiscală parazitată, cum o prezintă în studiile sale de sociologie

istorică Henri H. Stahl. În mai multe lucrări, Henri H. Stahl analizează mecanismul sociologic de constituire și funcționare a suprastructurilor parazitare, mai ales atunci când se referă la „imperialismul de exploatare” al unor imperii nomade asiatică ori la fenomenul „exploatării externe a unei mase locale rurale de către o „superfetație” urbană a cuceritorilor, constituită într-o „centrală administrativă” parazitată” (1980, 144).

Henri H. Stahl afirmă în mod explicit caracterul parazit și fiscal al domniilor fanariote, intersectând, în chip evident, tezele de bază ale sociologiei eminesciene. „Acești fanarioți sunt”, în interpretarea profesorului Stahl, „delegați turci înlocuind domniile autohtone, având însărcinarea de a administra țările cât mai conform cu interesele turcești. Grație clientelei lor grecești, supușii turci provenind din cartierul Fanar, din Constantinopol, acești fanarioți reușiră să formeze o *clasă parazitată de agenți fiscali*” (1978) (s.n.).

Teza circulației suprastructurale a „păturilor superpuse” trebuie corelată deci cu teza suprastructurilor parazitare, pentru a găsi o explicație corespunzătoare relației imperiu-etnie ori raporturilor dintre metropolele moderne și națiunile aservite economic de către acestea. Ambele teorii au fost dezvoltate în câmpul culturii românești încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Dacă nu vom admite că e posibilă apariția unor teorii originale, a unei culturi de avangardă, într-o economie întârziată, deci într-o *periferie economică*, nu vom admite nici ideea unei științe a *periferiilor*, din unghiul lor și cu perspectiva lor de a privi fenomenele. Posibilitatea apariției unei alte culturi în periferie, diferită de marile culturi metropolitane, explică posibilitatea nașterii unei științe noi asupra fenomenelor definitorii pentru profilul lumii, ca un fapt în întregime datorat societăților care sunt menținute totuși în

spațiul periferiilor economice. Încât a te afla într-o *periferie economică* nu înseamnă automat a te afla și într-o *periferie culturală*. Această aserțiune este proprie doar școlilor marxiste. Cele două expresii ale periferializării ascultă de mecanisme diferite. Avem, iată, explicația pentru care a fost atât de agresiv respinsă ideea *protocroniilor culturale*. *Ideocrații marxști* își simțeau pozițiile amenințate și reacțiile au fost de o virulență zguduitoare în România epocii ceaușiste.

Note

1. Interpretarea globalistă a lui Toynbee este reduționistă. Orice societate („societățile se grupează în aceeași specie, dacă sunt supuse aceluiași «forțe»”), spune Toynbee, este confruntată în cursul vieții sale cu o succesiune de probleme pe care fiecare membru trebuie să le rezolve pentru sine însuși în chipul cel mai bun cu putință. „În fiecare caz unii eșuează, pe când alții reușesc să afle o soluție și, din nou, unele soluții găsite sunt imperfecte și comune în soluționarea problemelor subsecvente, pe când altele sunt originale sau fertile în posibilități de progres în continuare.” (Toynbee, 1962, 22-23) Numai comparând comportamentele particulare ale diverselor „societăți” individuale și derivând similitudinile și disimilaritățile putem sesiza tipul de societate mai cuprinzătoare în care ele se încadrează. În raport cu această societate mai largă, soluțiile (*ordeals*) succesive, ca „serii de evenimente”, sunt opera unor „minorități creatoare” care prin însăși fertilitatea previziunilor lor exercită o forță imitativă (*mimesis*) asupra „proletariatelor externe”. O civilizație care eșuează în mod repetat în a rezolva noile solicitări ale mediului intră într-un proces de „dezintegrare” (preluarea aceluiași model de schimbare, de răspuns, în raport cu solicitările diverse). Societatea cade astfel pradă „discordiilor”. „Minoritatea creatoare”, pe măsură ce nu-și mai poate juca rolul de a răspunde creator la solicitările mediului se transformă într-o „minoritate dominantă”, care-și va asigura poziția prin forța „statului universal” (de exemplu, dezintegrarea civilizației elene a cunoscut, după un „timp al discordiilor” (*time of troubles*), emergența „statului universal” al Imperiului Roman). Sciziunile în raport cu minoritatea dominantă dau naștere unui „proletariat intern” (care se opune minorității dominante în cadrul societății date), proletariat care va da naștere „bisericii universale”. La rândul său, proletariatul extern, ieșit din sfera *mimesis*-ului stărnit de fosta minoritate creatoare, va reacționa, în raport cu același „timp al discordiilor” prin *Barbarian Völkerwarderung* (migrația popoarelor barbare războinice). Aceste două „instituții” servesc istoricului ca „semne” (*tokens*) pentru a cerceta tipul legăturii (înrudire și afiliere) dintre „vechea” și „noua” societate.
2. Cf., asupra raportului dintre „economia metropolitană” și „economii periferiale”, A.G. Frank, S. Amin. (1975). *L'accumulation dépendante. Sociétés precapitalistes et capitalisme*, Paris : Editions Anthropos. O prezentare relativ completă a teoriilor sociologice legate de problematica acestui raport găsim la G. Goodman, M. Redlift, *op. cit.*

Bibliografie

- Constantinescu, M. (1974). Date noi cu privire la orânduirea tributală. În *Caiete de studii, referate și dezbateri*.
- Eminescu, M. (1938). *Pătura superpusă*. În *Opere*, vol. IV, ediție îngrijită de Ion Crețu, București : Editura Cultura Românească.
- Frank, A.G., Amin, S. (1975). *L'accumulation dependante. Sociétés precapitalistes et capitalisme*, Paris : Editions Anthropos.
- Georgescu, A.V. (1980). *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*. București : Editura Academiei.
- Goodman, G., Redlift, M. (1981). *From Peasant to Proletarian : Capitalism Development and Agrarian Transition*, Oxford : Basil Blackwood.

- Iorga, N. (1936-1939). *Istoria Românilor*, vol. VIII. Vălenii de Munte : Așezământul tipografic „Datina românească”.
- Jowitt, Kenneth (ed.). (1978). *Social change in Romania. 1860-1940. A Debate on Development in an European Nation*. Berkeley: Institute of International Studies, University of California.
- Manoilescu, M. (1940). *Rostul și destinul burgheziei românești*. București: Cugetarea – Georgescu Delafras.
- Marx, K. (1956). *Forme premergătoare ale producției capitaliste*. București: EPLP.
- Marx, K. (1972). *Opere*, vol. 9. București: Editura Politică.
- Rémond, R. (1974). *Introduction à l'histoire de notre temps*, t. 2: *Le XIXe siècle. 1815-1914*, Paris: Editions du Seuil.
- Stahl, H.H. (1978). Theories de C.D. Gherea sur les lois de la pénétration du capitalisme dans les pays retardataires. *Review*, II, 1, vara, 101-104.
- Stahl, H.H. (1980). *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Toynbee, A. (1962). *A Study of History*, vol. 1. Londra, New York, Toronto: Oxford University Press.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, capitolul I. New York: Academic Press.
- Zeletin, Ș. (1925). *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (ed. îngrijită de D. Gusti). București: Editura Cultura Națională.

Primit la redacție: octombrie 2006